

השואה, אלה שעלו מן המחנות, שרדו מן המחנות ואלה שחזרו מכירתי-המנוחות. שליחי הישוב שהגיעו לאירופה מיד אחרי המלחמה מצאו שם תנועות-נער ודיווחו על חסד הזה שקרה לתנועה הציונית. מעטים מאוד ממנהיגי התנועות-הנער באירופה שרדו אחרי השואה, אבל אלה שנוותרו נחמו מיד עם שהורו לשקם ולהחדש את ארגון של התנועות שנכחדו בשואה.⁷ שיקום התנועות-הנער היהודיות בידי אותו קומץ פעילים הוא מן המפעלים הגדולים והמופלאים שסיפור עדיין לא סופר במלואו.

כידוע היה מוד הגטאות בעיקר מפקדן של תנועות-הנער היהודיות. פחות ידוע על המפעל של שיקום תנועות-הנער אחרי המלחמה, שבלעדי לא היה קם ארגון "הבריחה", זו הבריחה שבמהלכה הועברו בדרך ליגלית וליגלית-למחצה מאות אלפי פליטים יהודים בין גבולות ועל פני מדינות אל חופי הים התיכון לקראת העלאתם ארצה.

כלי ההסתה הארגוני והחינוכי של תנועות-הנער הללו איז להעלות על הדעת שאותם קומץ בחורים מארץ-ישראל, שהיו ממונים על ארגון ההעפלה והובלת הספינות, היו מצליחים להשתלט על רכבות פליטים, לדרוס אותם לספינות הצפות עד לבלי הכל, ולעשותם יחידות ממשפטיות ולחמות.

(ב) שליחי התנועות הקיבוציות שבאו אל שארית-הפעילה, במשפחות הסעד למחנות העקורים, בתנועות-הנער, ב"בריחה", בהעפלה ובהגנה. הם מנו מאות, והיו רוב מנינם של שליחי הישוב לגולה.⁸ מקצתם היו שליחים לגולים ומקצתם לא-לגולים. את מקצתם מימנו מוסדות העזרה גייסו ואושרו. ואת מקצתם מימנו התנועות הקיבוציות עצמן. השליחים האלה הצטיינו בייחוד בעבודה היומיומית, מתוך מעורבות ציבורית עמוקה, ובקשרים שקשרו עם רכבות נצלים.

רבים מן המעפילים שבאו לקפריסין לא ידעו תמיד מהו המצע הפוליטי של התנועות והמפלגות השונות ביישוב, אבל הכירו יפה את המודרכים והשליחים, שמפיהם למדו את שירי ארץ-ישראל הראשונים ואת שמות היישובים על המפות של הקרן-הקיימת.

ההצטרפות לתנועות אחרי השואה לא הייתה על-פי רקע מעמדי. בקרב

⁷ פרוטוקול מן הדיון במחזור השליחים עם באי-כוחם של ברית ארגוני החלץ הנער, ירושלים, 18 בפברואר 1947, ארכיון ציוני מרכזי S 75/4534 (להלן — אצמ"ל); לוינסקי, במתנת הקיבוץ המאוחד בבית, 28 בפברואר 1947, ארכיון הקיבוץ המאוחד, 1/1/15; ספר השומר הצעיר ב, תל-אביב 1961, "כחול הקס מאפיר", עמ' 253-402 (להלן — ספר השומר הצעיר).
⁸ דין-וחשבון לקונגרס הציוני ה"ג, ירושלים, תשי"א, עמ' 277-279.

בתקופה הראשונה, במשך כשנה וחצי, עד שבאה העלייה ההמונית מרומניה, בינואר 1948, הייתה כמעט זרות גמורה בין השתייכות לתנועה ובין החיים במסגרת "קיבוץ עלייה", מסגרת שהייתה שיתוף ושוויון בצרכים. בימים ההם היה למחנות קפריסין דימוי של "ארץ הקיבוצים". מי שפרש מחיי הקיבוץ היה "בודד", אף שרבים מן ה"בודדים" היו חוקא בעלי המשפחות והמבוגרים יותר, שהתקשו להסתגל לחיי השיתוף. כבר בתקופה הראשונה מנה ה"בודדים" כ-40 אחוז מכלל הציבור במחנות, אבל את צביון החיים במחנה קבעו הקיבוצים.⁴

ציבור הפליטים שהוזמנו באקראי מארבע כנפי הארץ באו לקפריסין, למרבה הפלא, מאורגנים במסגרות ובפוסים דומים. הארגון התנועתי הפוליטי המסועף הזה היה כמובן תולדה של מבנה ההסתדרות הציונית העולמית ומבנה היישוב בארץ ודרך תפקודם בתקופה שלפני קום מדינה. אדם הצטרף להסתדרות הציונית על-ידי התנועה או המפלגה, עלה לארץ על-ידי התנועה ונקלט בה בעזרתה. כך בעלייה הליגלית וכן גם בעלייה הבלתי-ליגלית — ההעפלה. אחרי מלחמת העולם השנייה, כשהייתה ההעפלה לתנועת המרי האמיתית של התנועה הציונית נגד משטר "הספר הלבן", בקישו התנועות הפוליטיות השונות להציב בחיות ההעפלה אנשים רבים ככל האפשר, כדי לזכות ביקורה וביחידון פוליטי, חוץ מן השאיפה המסורתית להביא ארצה חברים ואוהדים רבים ככל האפשר.⁵ מראשית קיומם של מחנות קפריסין היו מיוצגות בהם כל התנועות והמפלגות מכל גוני הקשת הפוליטית בהסתדרות הציונית וביישוב בארץ, מן "השומר-הצעיר" ועד בית"ר ו"אגודת-ישראל". אבל ההגמוניה הייתה בידי התנועות של "ארץ-ישראל העובדת", שהיו קשורות לתנועות הקיבוציות. דהיינו, "השומר-הצעיר", "דרור", "נער חלוצי-מאוחד", "גורדוניה", "מכבי הצעיר", כל אלה ועמך "הנער הציוני" יבני עקבא, שהיו קרובות ברחוק לתנועות החלוציות השמאליות, היו כ-80 אחוז מכלל המפלגות הפוליטיות במחנות.⁶

שני גורמים עיקריים השפיעו על עיצוב דמותה של חברת המעפילים כפי שהשתקפה במחנות קפריסין:

(א) מפעל השיקום של תנועות-הנער הציוניות אחרי השואה באירופה, מפעל שהגיעו אותו קומץ פעילים מוותיקי התנועות ששרדו אחרי

⁴ מי לגרמון (אלוף), "באי הנדרש", היום, 3-4, ספטמבר 1947 (להלן — לגרמן).
⁵ עדה סירני, ספינות ללא דגל, תל-אביב, 1975, עמ' 29-35.
⁶ ארכיון הגיימס, תיק קפריסין / 100.

תנועות-דנוער בגירוש קפריסין

נחום כוגנר

בתחילת אוגוסט 1946 החליטה הממשלה הבריטית לסבך את זרם ההעפלה הגואה ולמנוע מן המעפילים את הכניסה לארץ. לשם כך בנה הצבא הבריטי בקפריסין מחנות מעצר שאלידם הובאו המעפילים המגורשים. כידוע לא הצליחו הבריטים להשיג את מטרתם, המעפילים לא נרתעו מן הגירוש ומתנאי המעצר הוסיפו להפליג. הגירושים נמשכו ברציפות מאוגוסט 1946 עד מאי 1948. במשך התקופה הזאת גורשו ונעצרו בקפריסין כ־52,000 מעפילים, וחוזן מכ־1,300 יוצאי צפון אפריקה היו כולם אנשי שארית-הפליטה מאירופה, שבאו בי 39 שפיתות.¹ רוב המעפילים שבאו לקפריסין היו אנשים צעירים. כ־80 אחוז מהם היו בני 12 עד 35, וכנידום כ־8,000 בני 12 עד 18, רובם יהודים. האחרים היו בעיקר צעירים בשנות העשרים לחייהם,² הרענום והתוססים שבקרב שארית-הפליטה. כשעלו על הספינות במלילי אטלידה, צרפת וארצות הבלקן כבר היו אחרי מסע ארוך ומייגע, שראשיתו אי-שם באחת מארצות מזרח אירופה וברית-המועצות. בדרכם השתחו ומוךמה במחנות העקורים, באוסטריה, בגרמניה ובאיטליה. מאוגוסט 1946 בא כל הציבור הזה אל מחנות קפריסין ויצר שם בבת-אחת קיבוץ גליות אמיתי. נראה שלא היה עוד תנועה של אזרחים, לא כל שכן של פליטים, מאורגנת כל-כך כציבור הזה של רכבות המעפילים שהגיעו למחנות קפריסין. למעלה מ־90 אחוז מן המעפילים שנכנסו למחנות קפריסין היו אנשי תנועות-דנוער ומוגורים על-פי חוקים הפוליטיים השונים שבתנועה הצינונית,³ איש על מחנהו ואיש על דגלו. בחברת המעפילים שנוצרה במחנה קפריסין היה ההשתתפות התנועתית מוחלטת.

1 דוד שער, גירוש קפריסין 1946-1949, ירושלים, 1981, עמ' 332-339.

2 ארכיון הג'וינט, ירושלים, חיקי קפריסין / 100, 6.

3 שם, שם.

שהפקוד על קליטתם, היו מי שחשבו אחרת. הכרתם הפוליטית היציגית בחשיבותה של מדינה יהודית שתהיה מקום מקלט ובית ליהודים נרדפים הייתה אינסטינקטיווית והתבססה על ניסיונם האישי. השאיפה להגיע לארץ-ישראל גברה בקרבם ככל שהתעצמו מפשולים בדרכם, עד שראו בהעפלה אתגר אישי. ומשהגיעו אל החוף הנכסף וחובלו אל מרחות המעצר בקפריסין, הייתה שאיפה זאת לערגה שלכשה לעתים מומדים מיסטיים כמעט.¹¹

ההשוויונות לתנועות לא הייתה לפוליטים עניין טכני גרידא, על-כל-פנים לא לצעירים שביניהם.¹² הנאמנות לתנועה וההזדהות עמה התפתחו במהירות בלבם של מי שהצטרפו אליה, עקב הנסיבות המיוחדות שנוצרו ברובי ה"ברירה", בתנוות שבוירך, מתוך הציפייה המתמדת לקריאה לקום ולעלות ובגלגולי ההעפלה. לפוליטים רבים לא היו תנועות-הנער מסגרת פוליטית-הינוכית בלבד אלא גם תחליף לקהילה ולמשפחה המורחבת שאבדו. הקיבוץ נעשה בינם האחד לטוב ולרע.

בימי ההעפלה ניתנה תשומת לב מעטה ליהודי. האנשים נעו בקבוצות, עלו על הספינות בקבוצות מאורגנות מראש על דגליות, והתייצבו על היספונים למאבק על-פי קיבוציהם, וכך גם באו אל מחנות הגירוש. בדרך כלל ארצה הקנו התנועות לחבריהן את יסודות החינוך התנועתי. אבל בשל תנאי הארציות ובשל המחסור במדריכים לא היה זה אלא חינוך רל ושטחי. התנועות לכשו אפוא אופי של צבא מגויס בעתות מלחמה והדגש היה על הכמות יותר מאשר על האיכות. בזמן הנדודים והמחנות העקורים השתתלו התנועות להקנות לאנשים את יסודות השפה העברית ומעט יריעת-הארץ בעזרתם של קומץ מורים מקומיים או בעזרת שליח שהוזמן מן הארץ, כמורכב השתתלו להכנים לקראת ייעודם ההתשיבתי בארץ.

משבאו המעפילים לקפריסין הבינו רבים מהם עברית ומעטים אף ידעו לדבר בה. הם ידעו שהם אמורים להשתלכ בארץ בהתיישבות ובהגנה, וחוג מזוה היה שאר הדברים בעיני רובם מופשטים וערטילאיים.

כאמור היה החינוך האידיאולוגי רל, ואף-על-פי-כן נתייחדו התנועות זו מזו. אותו קומץ פעילים ותיקים ששיקם את תנועות-הנער היהודיות אחרי המלחמה עשה ככל שהגיעה ידו כדי לסטור את המורשת והתנועתית לחברים החדשים שזה מקרוב הצטרפו אל התנועות

11 אורח זאב, "אגרות מכתות המעצר בקפריסין", שדמות, ל"ז, תש"ל, עמ' 33.
12 ש' בלומקין, "מינון קפריסין", מבפנים, י"ב, 1947 (לחל) — בלומקין (צ' :לנומן (לעיל, הערה 4).

שארית-הפליטה לא היו מעמידות כלל. כולם היו פליטים, חוג ממעט חוותיקים ששרדו והיו בעלי הכרה פוליטית כבר לפני המלחמה ושממור על נאמנותם לתנועותיהם גם אחריה. רוב המעפילים, הנער והבוגרים, הצטרפו לתנועות אחרי המלחמה בנסיבות שונות ומשונות, כלי שהרבילו בתחילה בין תנועה לרעותה. הפעילים חוותיקים של התנועות והמדיכנים הצעירים אספו ילדים ובני-נער יתומים מן הרחוב ממש או שפדים בסוף מלא מבתי נוצרים שבהם מצאו מסתור בימי המלחמה. המדריכים הצעירים האלה, עם סמלי התנועה על רש בגדיהם, המתינו בתחנות-הרכבת וקיבלו את פני הפליטים שבאו מברית-המועצות.¹³

היו שהצטרפו לתנועות בעקבות מוכרדים, חבריהם או קרובי משפחה, או בגלל זיקה כלשהי מן העבר. ואף-על-פי שהפליטים הצטרפו לתנועות באקראי, הניע אותם מניע אחד משותף וממשי שאפשר להגדירו במשג — "הציונות הקטסטרופלית". בימי החורף ששררו אחרי חום המלחמה, משנתגלה גודל האסון, התעורר בקרב רוב השרידים דחף עצום לקום ולנטוש את אירופה שדחתה להם לביד-קברות ענקי שבו נשרפו וקירידיהם נקברו. הם לא בקשו למצוא אלא מקלט רחוק וביטחון שאסון כזה לא יתגש עליהם שנית, מקום שיוכלו לכנות בו חיים יהודיים בתוכה יהודית וחיה חיים לאומיים מלאים. ארץ-ישראל הייתה אפוא העיר הטבעי שאליו שאפו להגיע.¹⁴

בימי תהו אלה היו תנועות-הנער לעונן הצלה לרכבות העקורים הנעים ונדים בדרך אירופה, והיו הגוף הציבורי הנמרץ ביותר בקרב שארית-הפליטה. הן הבטיחו למצוא דרך, חוקית או לא-חוקית, להעלותם ארצה, ולפיכך נהרו אל התנועות המון רב של פליטים והתנועה היציגית גאתה כפי שלא גאתה מימיה.

בתחילה לא נתנו החברים החדשים את רעתם לגמרי על ההבולות שבין המפלגות השונות, בדרך של אנשים צעירים המצטרפים לראשונה לתנועה או למפלגה. החברים המבוגרים יותר, ובייחוד אלה שבאו מברית-המועצות, יחסם למפלגה הייתה מראש יחס מסויג יותר ולעתים ציני.

ועם זאת הייתה הכרתם היציגית הבסיסית אותה כל-כך עד שלא הייתה זקוקה לראיה, תל-כל-פנים הם לא היו ציונים פחות מרבות ההולצים שעלו ארצה לפני המלחמה, אף שכאן בארץ, מבין אלה

9 ספר השוד"א, ב (לעיל, הערה 7), עמ' 282-298.
10 שמעון סאמט, ביוא למחרת, תל אביב, 1946, עמ' 153-159.

פתחויות משותפים לבעיות שהתעוררו בחיי המחנה מתוך אינטרס תועתי וציבורי כללי. ריבוי התנועות לא זו בלבד שלא פגע בחיי הציבור אלא להפך, המבנה הרב תנועתי הזה מנע אפשרות של מינוי הנהגה מלמעלה, מינוי שבחנאי המעצר עלול היה להיות חרה אסון. התנועות הן שכוננו במחנה משטר אוטונומי שעמד על בסיס דמוקרטי בריא.

אמנם מחנות קפריסין לא היו בשום פנים ואופן מחנות-ריכוז, אך היו מחנות מעצר לכל דבר, ותנאי החיים בהם היו קשים מאוד. האנשים ישבו צפופים באוהלים ובצריפי פח להטיים בקיץ וקרים בימי החורף הגשומים, בלי ריהוט ובלא תאורה. ממייהם בצמצום ומזונם גרוע ותנאי החבראדה קשים, אבל הקשה מכל היה העם המעצר ושללל החירות האישית. אלא שלמרכבה הפלא לא היסטו רכבות ניצול השואה, שאך זה יצאו לחופשי וטעמו לאור שנים את טעמה של החירות, ביניהם רבים שניצלו ממחנות-ריכוז והשמדה, להפליג באניות בלתי-ליגליות, אף-על-פי שידעו שיתפסו, יגורשו ויכלאו שוב במחנות מעצר מגודרים ונשמרים ביד זקופים חמושים במגדלי שמירה למשך חודשים ארוכים ואולי אף שנים, והכל כדי לבוא לארץ-ישראל, ומתוך הכרה, שבהעפלה הם משתתפים במאבק חשוב יותר על פתוחת שערי הארץ לעלייה חופשית ולהקמת מדינה יהודית.

עם בניסחתם למחנות הגירוש לא תם אפוא מאבקם, מפני שרק עמידתם הציבורית המלוכדת והנאותה בתנאי הגירוש והמעצר הייתה הערובה שמעפילים נוספים לא יהסו ללכת בעקבותיהם ויסיפו להפליג באניות, למרות כוונת השלטונות הבריטיים לעצור את ההעפלה ולגוש את המעפילים.

מעפילי קפריסין, אנשי שארית-הפליטה, עמדו במבחן הנאמנות הלאומית והחוסן המוסרי שנדרש מהם בתנאי הגירוש. מתוך למעלה מחמש רבבות המעפילים שהיו במחנות קפריסין במשך כל תקופת הגירוש ניחמו מעטים בלבד על הדרך שהלכו בה וביקשו מן השלטונות לשוּב אל ארצות מוצאם, או לצאת לארצות אחרות זולת ארץ-ישראל.

המתחשקות. הדברים מצאו את ביטויים בארגון הפנימי, בסמלים ובכלי הניגונים החיצוניים והפנימיים המבדילים לעולם תנועה אחת מרעותה. אחרי השואה נוספו לתנועות הנער בגולה מיחתים חדשים לחזן עליהם את הצעירים: מורד הגטאות, הצנחנים, דמויות כמדרכי טנבריס, מורדי אנגליה, חנה סנש, מעפילים, עלייה חופשית, כל אלה עיטרו את דגלי הקיבוצים שהעפילו וגורשו לקפריסין.

הם לא היו ציבור פליטים סתם. חישוקי התנועות העניקו להם את זהותם המיוחדת ואת נאווהם הקולקטיבית.

את תנועות-הנער בהעפלה הנהיגו צעירים בני עשרים ואף פחות.¹³ רובם הצטרפו אל התנועות אחרי המלחמה. הכשרתם לתפקיד לא עמדה לעתים קרובות אלא על סמינר רעיוני קצר של כמה שבועות. הם היו המדריכים, המזכירים, המנהלים והברי עזרות הרכבות, תפקידים ששום מדריך בתנועות-הנער לא מילא לפנייהם. היה עליהם להיות בקרב אנשיהם, ועם זאת להקיץ סמכות ולשמור על המסגרת. היה עליהם להיות אחים והורים לחניכים, שמקצתם היו בני גילם. רבים מן הצעירים הללו, האקטיביים, מילאו את תפקידים במסירות, בהתלהבות ובאחריות שלא על מנת לקבל פרס. כשהגיעו עם אנשיהם לקפריסין כבר היו עייפים ושחוקים מן החיכוך המתמיד עם האנשים, אלא שלא היה מי שיהלים והם נאלצו להוסיף ולשאת בעול. רובם נותרו באלמוניותם אחרי שעלו לארץ, ואפילו לא שיערו מה גדול היה התפקיד שמילאו בהעפלה ובמחנה קפריסין.

במחנות הגירוש מילאו התנועות תפקיד ארגוני ואינטגרטיבי חשוב מאין כמוהו, תפקיד שהיה ערובה לעמידתם המוסרית והציונית של המעפילים בתנאי הגירוש.¹⁴

עם בניסחתם של האנשים למחנות קיבלו את פניהם הכרדים לתנועה שכבר ישבו שם. אלה דאגו לכל מחסורם, הקצו להם מגורים ב"שרטוריה" ההתעתה" שבמחנה, שילבו את נציגיהם במוסדות הפנימיים, והעסיקו אותם בזמן הפנוי בפעילות תרבותית, בלימוד עברית וביצירת קשר עם הארץ ועם העולם. התנועות סייעו גם בביטול המחיצות בין אלפי הפליטים שישבו צפופים במחנות קפריסין.

למן הימים הראשונים לקיום המחנות נוצרה שפה משותפת בין התנועות מן הארצות השונות, הוקמו הנהגות משותפות ודנו במציאת

13 בלומנקרנץ, שם, עמ' 496; לגרמן (לעיל, הערה 14, עמ' 65.
14 ספר חשוד"צ, ב (לעיל, הערה 17), עמ' 700-706.

326381
31.

שארית-הפליטה 1944 — 1948
השירים והמאבק הפוליטי

הרצאות ודיונים במוסד הבינלאומי השישי
של חוקרי השואה

ירושלים • תשרי תשמ"ו • אוקטובר 1985

העורכים:

ישראל גוטמן
עדינה דרכסלר

יד ושם . ירושלים . תשנ"א